

Ə.Qafarlı

Bu gün Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin liderlərindən və qurucularından biri, tanınmış dövlət xadimi Fətəli xan Xoyskinin qətlə yetirildiyi tarixidir.

Fətəli xan Xoyski 1875-ci il dekabrın 7-də Nuxada - indiki Şəki şəhərində anadan olub. O, əslən Cənubi Azərbaycanın Xoy şəhərindən olub, sonralar Şimali Azərbaycana - Şəkiyə köç etmiş məşhur Xoyskiilər nəslindəndir.

Təhsilini Yelizavetpol (Gəncə) gimnaziyasında başa çatdırdıqdan sonra, Fətəli xan Moskva Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinə daxil olub. O, 1897-ci ildə 1-ci dərəcəli diplom ilə universiteti bitirib və həmin ilin avqustunda Tiflis məhkəmə palatasının böyük sədrinin əmri ilə Yelizavetpol dairə məhkəməsi yanında məhkəmə vəzifələri üçün kiçik namizəd təyin olunub.

Kutaisi, Zuqdidə və Suxumidə bir neçə il hüquq vəzifələrində çalışdıqdan sonra Fətəli xan Yelizavetpol quberniyasından Rusiya imperiyasının II Dövlət Dumasına müstəqil millət vəkili seçilib.

O, hüquqşünas kimi fəaliyyət göstərdiyi dövrdə milli əməlləri ilə Qafqaz-Azərbaycan türklərinin böyük etimadını qazanmışdı. Bu etimadın nəticəsi də olaraq Fətəli xan 1907-ci ildə Gəncə Quberniyasından II Dövlət Dumasına deputat seçilmişdi.

Fətəli xan Dövlət Dumasının iclaslarında «Müsəlman fraksiyası» adından dəfələrlə

II Dövlət Duması buraxıldıqdan sonra (1907) Xoyski bir müddət Gəncədə andlı iclasçı kimi işləyib, 1913-cü ildən etibarən isə eyni vəzifəni Bakıda həyata keçirib.

Çar Rusiyası tamamilə süquta uğradıqdan sonra 1917-ci ilin noybarında Zaqafqaziya komissarlığı, 1918-ci ilin fevralında isə Zaqafqaziya Seymi yarandı. Həmin Seymin tərkibinə seçilən 44 müsəlman-türk fraksiyasının üzvlərindən biri də Fətəli xan idi. Seym Zaqafqaziyanın müstəqilliyini elan etdikdən sonra onun ədliyyə naziri olan Xoyski daim Qafqaz birliyinin tərəfdarı olmuşdu. Gürcüstan Seymdən çıxmaq arzusunu bəyan edəndə bu məsələyə münasibət bildiren Xoyski demişdi:

«Zaqafqaziya xalqları ümumi mənafeələrinə görə bir-

Baş nazirimizə edilən xain sui-qəsd

Bu işi də ermənilər həyata keçirmişdilər...

birliyi ilə elə sıx bağlıdır ki, onların ayrılması asan olmayacaqdır. Əgər ayrılmaq gür-cü xalqın iradəsidirsə, bizim ona mane olmağa heç bir

haqqımız yoxdur. Əlbəttə, belə bir şəraitdə Azərbaycan türklərinə də müvafiq qərar qəbul etməkdən başqa yol qalmır».

Zaqafqaziya seymi dağıldıqdan sonra mayın 27-də müsəlman-türk fraksiyası Tiflisdə bir araya gələrək Azərbaycan Milli Şurasını yaratdı ki, onların sıralarında Fətəli xan da var idi. Həmin iclasda Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Milli Şuranın sədri, Fətəli xan Xoyski isə İcraiyyə Komitəsinin rəhbəri seçildi.

Mayın 28-də Milli Şuranın ilk iclasında Azərbaycan Cümhuriyyətinin müstəqilliyi bəyan olundu və müstəqil dövlətin ilk baş naziri vəzifəsinə bütün Şura üzvlərinin yekdil səsi ilə Fətəli xan gətirildi. Beləliklə, Fətəli xan baş nazir olmaqla yanaşı, daxili işlər naziri vəzifəsini də icra etməyə başladı.

Xoyski Azərbaycan Cümhuriyyətinin baş naziri olduğu illərdə onu ləyaqət və şərəflə təmsil edib. Doğrudur, onun dövründə Azərbaycan üçün xoşagəlməz bir neçə hadisə də baş verib. Həmin hadisələrdən biri də İrəvanın ermənilərə güzəştə gətilməsidir. Be-

lə ki, 1918-ci il mayın 29-da Tiflisdə keçirilən Azərbaycan Milli Şurasının növbəti iclasında Xoyski Şura üzvlərinin Azərbaycan və erməni federasiyası ərazilərinin sərhədləri məsələsinə dair erməni milli şurası ilə apardıqları danışıqlar barədə məlumat vermişdi.

Tarixi mənbələrə görə, Xoyski erməni federasiyasının yaradılması üçün onlara siyasi mərkəz lazım olduğunu, Aleksandropolun (Gümrü) Türkiyəyə keçməindən sonra belə mərkəzin yalnız İrəvan ola biləcəyini bildirib.

Həmin iclasda Azərbaycan Milli Şurası İrəvanın Ermənistanla güzəştə gətilməsi haqqında qərar qəbul edib. Elə həmin gün (1918, 29 may) baş nazir Xoyski xarici işlər naziri M.H.Hacinskiyə rus dilində ünvanladığı məktubundakı İrəvanın Ermənistanla güzəştə gətilməsi qismində yazırdı:

«Biz ermənilərlə bütün mübahisələrə son qoyduq, onlar ultimatumu qəbul edəcək və müharibəni qurtaracaqlar. Biz İrəvanı onalara güzəştə gətdik».

İrəvanın ermənilərə güzəştə gətilməsi indiki şəraitdə ciddi siyasi səhv sayılsa da, həmin dövrdə Azərbaycan Cümhuriyyətinin liderlərinin, o cümlədən Xoyskinin bunu etməmək üçün böyük imkanları yox idi. Onlar bu addımı atdıqları dövrdə Azərbaycan Cümhuriyyəti 1 əsgərə də malik deyildi. Üstəlik, Azərbaycanın Bakı kimi mühüm sənaye və siyasi mərkəzi də başda olmaqla Şərqi hissəsi rus-erməni birləşmələrinin nəzarəti altında olduğundan, Azərbaycan Milli Şurasının erməni milli şurasının bu təklifi qarşısında dirənməsi vəziyyəti daha da gərginləşdirə bilərdi.

(ardı gələn sayımızda)

çixış edərək, çar Rusiyası əsarəti altında yaşayan müsəlmanların-türklərin milli haqq və hüquqlarını müdafiə üçün çalışırdı. Xoyski çar hökumətinin ucqarlardakı milli və dini ayrı-seçkilik ideologiyasına qarşı çıxırdı. Bu mənada o, Rusiyada milli və dini ayrı-seçkiliklərə görə vətəndaşların siyasi və mülki hüquqlarını məhdudlaşdıran qanunların ləğvinə dair Dövlət Dumasına təqdim edilmiş qanun layihəsini imzalayanlar arasında olmuşdu.

Xoyski Azərbaycan Cümhuriyyətinin baş naziri olduğu illərdə onu ləyaqət və şərəflə təmsil edib. Doğrudur, onun dövründə Azərbaycan üçün xoşagəlməz bir neçə hadisə də baş verib. Həmin hadisələrdən biri də İrəvanın ermənilərə güzəştə gətilməsidir. Belə ki, 1918-ci il mayın 29-da Tiflisdə keçirilən Azərbaycan Milli Şurasının növbəti iclasında Xoyski Şura üzvlərinin Azərbaycan və erməni federasiyası ərazilərinin sərhədləri məsələsinə dair erməni milli şurası ilə apardıqları danışıqlar barədə məlumat vermişdi. Tarixi mənbələrə görə, Xoyski erməni federasiyasının yaradılması üçün onlara siyasi mərkəz lazım olduğunu, Aleksandropolun (Gümrü) Türkiyəyə keçməindən sonra belə mərkəzin yalnız İrəvan ola biləcəyini bildirib.